

Egy lengyel származású tipográfus család a középkori Magyarországon

Mint az utóbbi években újraeledő hazai magyarságtudomány munkása, a szlovéniai magyarok művelődési életének tanulmányozása során olyan adatokra bukkantam, amelyek figyelemre méltóak több néphonismerete szempontjából, s talán az ithoni szakemberek körében sem igen közismertek. Egy, a történelmi Magyarország protestáns irodalom- és nyomdatörténetében is sajátos szerepet játszó család két tagjáról s munkásságukról kívánok a következőkben bővebben szólni.

A lengyelországi Poznań városában 1525 tájt látta meg a napvilágot *Raphael Skrzetusky*. A jó képességű fiatal ember a mai Belgium területén sajátította el a tipográfus mesterséget, majd huszonnégy éves korában Zürichben házasságra lépett Kathrin Göldlivel. Svájci tartózkodása idején hatást gyakorolt rá a kálvini reformáció. A német ajkú közegbe való beilleszkedés érdekében eredeti családnévét *Hoffhalter*re változtatta, amellyel azt kívánta jelölni, hogy Istenben „tartja a reményt”, azaz fenntartás nélkül bízik benne. Önálló betűöntőként és mint fametsző működött, s a zürichi városi tanács 1551. szeptember 2-án adta meg számára a polgárjogot. Itt született két gyermeke is: 1550-ben Rudolf és 1552-ben Maria.

A kor szokása szerint a könyvnyomatók ritkán működtek helyhez kötöten, többségük nemesi mecénások hívására időről időre más országokban fejtette ki tevékenységét. Raphael Hoffhalter 1556-tól Bécsbe tette át műhelyét, ahol hét esztendőn át Európa élvonalába tartozó színvonalon nyomtatott, metszett és tartott fenn könyvkereskedést. Bár a jezsuitáknak is dolgozott, protestáns meggyőződésével aligha érezhette jól magát a császárvárosban. Útjának következő állomása nem véletlenül Debrecen, ahol Mélius Juhász Péter műveiben találkozhatunk betűivel.

1566-ban János Zsigmond hívására Váradra költöztette sajtóját. Itt került szorosabb kapcsolatba az unitárius vallással. A következő év már a fejedelem székvárosában, Gyulafehérvárott találta, ahol kiadványok sorát jelentette meg az antitrinitarizmus szellemében. A Szentháromsággal foglalkozó kötetei és metszetei olyan indulatokat váltottak ki volt hitsorsosai, a kálvinisták részéről, hogy 1568 elején a város utcáin, fényes nappal, a szó szoros értelmében agyonverték. Özvegye néhány hónapig még fenntartotta a műhelyt, majd a szintén unitárius szellemű kolozsvári Heltai-officina rendelkezésére bocsátván férje fametszeteit, visszavonult.

Mivel Báthori István erdélyi fejedelem 1571-ben kelt rendeletével megtiltotta a protestáns kiadványok közzétételét az uralma alá tartozó területeken, az apja hivatását folytató *Rudolf Hoffhalter* a királyi Magyarország délnyugati csücskén, Alsó-lindván próbált szerencsét. A zalai főispánt, Bánffy Miklóst, a nagy hatalmú főurat a reformáció meggyőződéses híveként ismerték. Az ifjú Hoffhalter 1572-ben szegődött a szolgálatába, hogy a következő években három jelentős hitbizalmi munkát kinyomtasson. E művek szerzője, illetve fordítója a jőnevű, dunántúli lutheránus prédikátor, a gróf leányának keresztapja: *Kultsár György*. A Bánffy és Zrínyi családok tagjainak ajánlott kötetek a következők voltak: 1. *Az halálra való készületről rövid tanosság, melyben a körösztien embernek acki az Isten országát akarja keresni, életének rendi irattik meg*. Lyndvae, 1573. — 2. *Az ördögnek a penitentia tarto Bűnnössel való vetekedéséről: es az kétségbe essés ellen az reménségről való tanusság*. Alsó Lindván, 1573. (Urbanus Rhegius német teológus „Dialogus inter satanam et peccatorem poenitentem” c. munkájának átültetése) — 3. *Postilla, az az evangéliomoknak, mellieket esztendő által a keresztýnec gyölekezetiibe szoktac olvasni es hirdetni, Predicatio szerint való Magyarázattia, az Régi es Mostani Szentírásbéli Doctoroknak irásokbol*. Alsó Lyndvan, 1574.

Az elsőként készült mű, amely 1573. augusztus 28-án hagyta el a sajtót, kiemelkedő jelentőségű, ugyanis ípp egy évszázaddal Andreas Hess budai, latin nyelvű *Chronica Hungarorum*ának megjelenése után az

Irodalom: *Bori Imre:* A jugoszláviai magyar irodalom rövid története. Újvidék, 1982.; *Borsa Gedeon:* A négy száz éves alsó-lindvai nyomda és nyomdászda. In: Jugoszláviai magyar művelődéstörténet, Újvidék, 1984. 53–61. old.; *Brumen, Niki:* A könyvnyomtatás és sajtótermékek Lendván 1573. és 1973. között. In: A lendvai kultúra egykor és ma. Lendva, 1974. 35–46. old.; *Csáky S. Piroška:* Az alsó-lindvai nyomda és nyomdánk szerepe a reformáció korában. In: Jugoszláviai magyar művelődéstörténet. Újvidék, 1984. 62–70. old.; Lendva község közleménye. Lendva, 1981.; Régi magyarországi nyomtatványok. Bp. 1971.

első magyar nyelven nyomott könyvnek számít a történelmi Magyarország területén. Kultúr szerepét a hazai protestáns irodalom történetében Horvát János így értékelte: „Modorában nincs ugyan semmi szónokias lendület, de az a tudós szárazság sem, mely egyebek közt Melius »magyarázatait« jellemezte. Egyszerű, világos, higgadt előadás az övé; részletezőbb csak az evangéliumból olvasott egyik-másik szenttérténi szakasz előadásában... Nyelvén van valami csekély göcseji íz, de nem következtetesen. Szcenzi Molnár Albert elődei között Kultúr György műveit tartotta a legkülönbeknek.”

A reformáció hitelveit népszerűsítő kötetek súlyát jól mutatja, hogy II. Miksa császár már 1574. február 7-én utasította Bánffy Miklós fivérét, Lászlót, hogy haladéktalanul üzze el birtokáról a szentháromságtagadó könyvnyomtató család sarját. Bár a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó Bánffy László, Bornemisza Péter támogatója, meggyőződéses protestáns lévén vonakodott az uralkodó parancsának végrehajtásáról, Hoffhalter jobbnak látta távozni a birtokról.

Rövid ideig a szigetvári hős fiának, Zrinyi Györgynek drávavásárhelyi udvarában tartózkodott, majd édesapja működése színhelyei irányába vette útját. 1577-től egy évtizedig Debrecenben és Nagyváradon tartott fenn műhelyt, egészen 1586-ban bekövetkezett haláláig.

A Skrzetusky/Hoffhalter család tipográfiai ténykedése a már említett lengyel, belgiumi, svájci, osztrák és magyar vonatkozásai mellett még két nemzet művelődéstörténetében is nyomot hagyott. Werbőczy nevezetes joggyűjteményét, a Raphael Hoffhalter által 1565-ben Debrecenben kinyomtatott magyar nyelvű kiadásból, kilenc év múlva fordította horvatra Ivanuš Pergošić varasdi jegyző. A közelmúltban pedig az is bizonyítást nyert, hogy az erdélyi szászok központja, Nagyszében officinája még a XVII. században is a Hoffhalter-féle betűket és fametszeteket használta. E valóban európai jelentőségű nyomdászfamilia tehát joggal megérdemli, hogy mind a lengyel—magyar kapcsolatok, mind a protestantizmus haladó hagyományai között számon tartsuk emlékét.

Székely András Bertalan

Győr megyei jobbágykeservek a XVII. század végén

Az 1680-as évek közepén dúló felszabadító hadjáratok, amelyek a török uralom végleges felszámolását célozták, Győr megye lakosságát is súlyos megpróbáltatások elé állították. A visszavonuló ellenség üldözésére bevetett idegen, főleg német zsoldosok kegyetlenkedéseikben, pusztításaikban gyakran még a janicsárokon is túltettek. Emellett a csapatok eltartásához szükséges természetbeni szolgáltatások sok helyütt éhhalállal fenyegették a kétségbeesett népet, amely végső elkeseredésében inkább elmenekült. A bajokat Esterházy Pál, az ország nádora is jól ismerte, hiszen ő állapította meg, hogy *a magyarság száz év alatt nem fizetett annyit a töröknek, mint az elmúlt néhány esztendő során a külföldi katonaságnak.*

A bécsi kormányzat egy kis jóakarattal segíthetett volna a bajokon, de beérte annyival, hogy rávette uralkodóját, küldjön időnként nyugtató hangű leveleket az ország rendjeihez, az egyre feszültebbé váló hangulat csillapítására. Győr megye alispánjához is érkezett ilyen császári leirat, amely a zsoldos csapatoknak a falvak népe ellen elkövetett kihágásaira vonatkozólag közölt rendszabályokat. Az efféle utasításoknak gyakorlatilag nem sok foganatjuk volt és ebben az időszakban a megye közgyűlése is a saját gondjaival foglalkozott. Kardforgató nemesei ugyanis szétszéledtek, mert már unták az örökös hadakozásokat. Még a nádor ismételt felhívásaira sem sikerült a felkelő sereg kellő számú, újbóli összetoborzását végrehajtani.

A munkáját a rendkívüli helyzet ellenére is szorgosan végző vidéki lakosság szempontjából az volt a legnagyobb baj, hogy megfelelő kaszárnyák hiányában a katonák szavait kellett egy-egy községben elhelyezni, minek folytán a polgári és szegényparaszti házakban való együttélés magában rejtette a surlódások, összeütközések minden lehetőségét. Legsúlyosabban persze a jobbágyokban élő nép sínylette meg az ilyen hadmozdulatokból eredő, vesztérhes időkét. Nyomorúságos kunyhóit, otthonait gyakran a kőbor katonák, sőt a falvak hajdúk sem kímélték meg. A panaszok, sérelmek orvoslására természetesen első-sorban a földesuraknak kellett volna gondoskodniuk, de többségükben mit sem törődtek jobbágyaik ügyes-bajos dolgaival, vagy oly távol laktak tőlük, hogy a jogtalan támadásokkal szemben még akarva sem tudtak volna megfelelő védelmet nyújtani. De hogyan is tudtak volna igazságot tenni, amikor a legtöbb hatalmaskodást éppen a nagybirtokokosok követték el. A szabad költözködés joga papíron megillette a jobbágyembert, a gyakorlatban azonban vajmi kevés biztosítékot jelentett ez az önvédelmi lehetőség az túlkapaszkodás szemben. A helyváltoztatás engedménye ugyanis csak abban az esetben állott fenn, ha az úrbéri tartozások teljes kiegyenlítését nyertek. Ez viszont az akkori körülmények között szinte elképzelhetetlen volt. A jobbágycsaládok állandó hátralékban álltak, ha mégis elköltöztek, sokszor erőszakkal kényszerítették őket vissza. Bár végeredményben a költözködés sem javított a szegényparaszti nép sorsán, mivel a terhek és kötelezettségek mindenütt egyformán nyomasztóak voltak.